

УДК 359.923.2

1. Загальна психологія; психологія особистості

НАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ БАЗОВОЇ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Марчук К. А., к.філол.н., асистент кафедри теоретичної психології та психології розвитку

Пирог Г. В., к. філософ.н., доцент кафедри теоретичної психології та психології розвитку

Житомирський державний університет ім. І. Франка

У статті розкрито результати нарративного дослідження формування базової життєвої позиції студентів ВНЗ. Проаналізовано студентські автонаративи за типами: емоційно-нейтральним, емоційно-позитивним, емоційно-негативним, амбівалентним; окреслено особливості формування базової життєвої позиції студентів у кожному з типів автонаративу.

Ключові слова: *нарратив, автонаратив, мімезис, дієгезис, емоційно-нейтральний, емоційно-позитивний, емоційно-негативний, амбівалентний типи автонаративу.*

В статье представлены результаты нарративного исследования формирования базовой жизненной позиции студентов ВНЗ. Проанализированы студенческие автонарративы за типами: эмоционально-нейтральным, эмоционально-позитивным, эмоционально-негативным, амбивалентным; определены особенности формирования базовой жизненной позиции студентов в каждом из типов автонарратива.

Ключевые слова: *нарратив, автонарратив, мимезис, диєгезис, емоціонально-нейтральний, емоціонально-позитивний, емоціонально-негативний, амбивалентний типи автонарратива.*

Marchuk K. A., Pirog A. V. NARRATIVE RESEARCH OF FORMING BASE VITAL POSITION OF STUDENTS FROM HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

In the article the results of narrative research of forming of base vital position of students from higher educational establishments are exposed. It is analysed student autonarratives after types: emotionally-neutral, emotionally-positive, emotionally-negative, ambivalent; the features of forming of students' base vital position in each of types of autonarrative are outlined.

Keywords: *narrative, autonarrative, mimesis, diegesis, emotionally-neutral, emotionally-positive, emotionally-negative, ambivalent types of autonarrative.*

Особливості організації особистістю власного життя, формування базової життєвої позиції, усвідомлення людиною цінності власного життєвого досвіду, розуміння його змісту – наукові психологічні проблеми, які у контексті дослідження особистості у різні часи опинялися в центрі уваги зарубіжних та вітчизняних науковців, однак не втратили своєї актуальності і сьогодні. Ці проблеми розкривають у своїх роботах С.Л. Рубінштейн, Є.П. Варламова, С.Ю. Степанов, М.О. Мдівані, П.Б. Кодесс, У. Джеймс, А. Маслоу та ін. Дослідження становлення життєвої позиції особистості у різних аспектах здійснювали К. О. Альбуханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Е. Берн, Л. І. Божович, Р. М. Грановська, І. М. Макаров, В. М. Марков, С. А. Прядко, С. Л. Рубінштейн, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєва та ін.

Однак оприявлений спектр робіт не вичерпує заявленої проблематики, а навпаки, спрямовує до пошуків нових шляхів та методів дослідження життєвої позиції особистості. Так, актуальним та перспективним видається нарративний підхід, який дозволяє простежити етапи формування цінностей, ідеалів, переконань особистості, які визначають основоположні принципи її поведінки та складають основу її базової життєвої позиції.

Метою цієї статті стало дослідження базової життєвої позиції студентів ВНЗ шляхом нарративної інтерпретації їхніх життєвих історій.

Для досягнення поставленої мети здійснено дослідження, у якому взяли участь 180 студентів 1, 2 та 3 курсів соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету ім. І. Франка спеціальностей «Психологія» та «Соціальна педагогіка». Досліджуваним було запропоновано виконати наступну інструкцію: «Напишіть історію свого життя: від народження і до сьогодні (жанр, форма, обсяг не мають значення). При бажанні можете дописати цю історію – змодельовати власне майбутнє». Отже, кожен із студентів створив текст, який відображає історію його життя, власний автонаратив.

У розкритті поняття «автонаратив» відштовхуємось від положень, запропонованих Н.Чепелевою, у межах яких автонаратив постає як «засіб розкриття внутрішніх основ особистості, змісту її «Я-концепції» шляхом опису тих подій, які кардинально вплинули на усвідомлення власного «Я» та розвиток особистості» [4, с. 106].

Варто зазначити, що процес породження автонаративу має певну специфіку, що відрізняє його від процесу створення інших видів текстів: «1) в процесі породження наративів визначаються і будуються так звані інтервали самоідентичності, (...) які призводять до якісних змін особистості; 2) усвідомлюється «Я-концепція» особистості, що здійснюється шляхом аналізу викладених в автонаративі життєвих подій, на підставі яких людина робить висновок про притаманні їй риси характеру та якості особистості; 3) усвідомлюються життєві стратегії, що відбувається на підставі особливої форми рефлексії досвіду свого життя; 4) інтенсифікується самопізнання, яке здійснюється шляхом дослідження внутрішніх основ самої особистості (ресурсів, перешкод, суперечностей, що знаходять вияв в конкретних подіях життя)» [4, с.115]. Отже, породження людиною автонаративу шляхом опису тих подій життя, які кардинально вплинули на усвідомлення власного «Я», ілюструє формування базової життєвої позиції, усвідомлення власного досвіду.

Наративний метод використовує оповідальну природу людської поведінки, тобто характер взаємодії людини з власним досвідом через оповідання про нього, оскільки особистість не лише розуміє себе за допомогою мови, а й конструює себе у мовленні. Він дозволив інтерпретувати отримані тексти відповідно до

основних наративних категорій та охарактеризувати тип автонаративу, який є виразником базової життєвої позиції особистості. Життєві позиції молодих людей було розглянуто через їхні життєві історії, працюючи не лише безпосередньо з особистістю, а й через текст.

Результати, отримані в процесі експериментального дослідження, дали підставу припустити, що в залежності від сприймання власного досвіду особистість породжує різні типи текстів-наративів, кожен із яких, крім того, є виразником її базової життєвої позиції.

Спираючись на типологію автонаративів, запропоновану Н. Чепелевою [4], здійснюємо власну наративну інтерпретацію отриманих у процесі дослідження студентських життєвих історій.

Для автобіографічних наративів емоційно-нейтрального типу (характеризуються нейтральним ставленням досліджуваних до власного життєвого досвіду) характерне документальне викладення минулих подій, часто описується час, місце, дії персонажів. Однак тут не розкриваються переломні моменти життя, конфлікти, відсутній також аналіз фіксованих подій. Наратовані ситуації найчастіше стосуються соціального, зокрема професійного становлення, натомість особистісна сфера залишається далеко «за кадром», як і ціннісна спрямованість та емоційна наповненість. Автобіографії такого типу нагадують швидше «звіт про виконану роботу» – розгорнутий, багатоелементний документ.

Автонаративи із невизначеним ставленням розповідача до свого життя (амбівалентний тип) характеризуються високою емоційністю. Н. Чепелева цей факт пов'язує з тим, що людина не може прийняти окремі події свого життя, переосмислити їх із точки зору теперішнього і постійно повертається до них, емоційно переживаючи. При розкритті свого минулого досліджувані цієї групи найбільшу увагу звертають на невизначені події свого життя, тобто події, до яких мають невизначене ставлення: одна і та ж подія може сприйматися як позитивно, так і негативно.

Детальніше зупинимось на автонаративах емоційно-позитивного та емоційно-негативного типів, які, за нашим припущенням, є виразниками сформованої життєвої позиції молодих людей.

У автонаративах осіб із позитивним ставленням до свого досвіду переважає розкриття важливих або переломних подій життя. У тексті зберігається хронологічна сітка, однак подієва заповненість часто нерівномірна. Розділяючи своє життя на логічні вікові або соціальні періоди («домашнє» дитинство, дитячий садочок, школа, університет), досліджувані виділяють більш значимі події, деталізують їх, увиразнюють шляхом міметичного (сценічного, ілюстративного) викладу матеріалу, натомість цілі ряди подій, з якими пов'язані тривалі відрізки життя, подають лаконічно і узагальнено, одним-двома реченнями.

Прикладом автонаративу такого типу може слугувати життєва історія Наталії К. (студентки 2 курсу спеціальності «Психологія»): *«Народилася я 13 серпня 1997 року в с. Привороття Брусилівського р-ну. Росла як звичайна сільська дівчинка, любила гратися з однолітками та робити шкоду. В 5 років пішла в садочок, там я так само продовжувала гратися та бешкетувати. В 6 років пішла до школи, там мені дуже сподобалося, пам'ятаю своє перше знайомство з однокласниками та першою вчителькою, яке пройшло дуже добре, що, мабуть, і посприяло моєму захопленню школою. В 5 класі я стала старостою класу і пробула нею аж до кінця школи. Під час навчання десь з 7 класу приймала участь у різних шкільних заходах. Десь приблизно в цьому самому віці я почала відвідувати недільну школу, там займалася співом та постановкам різних казок. У 10 класі стала замом президента школи. В 2014 році закінчила 11 класів. Здала ЗНО, вступила до ЖДУ ім. І. Франка на соціально-психологічний факультет, тут навчаюсь уже другий рік і не припиняю активності».*

У автонаративах цього типу відбувається зіставлення життєвих ситуацій та особистісних характеристик, розкривається побудова, вибір цілей і тактик поведінки, розкриваються основні риси, якості особистості, вибудовується певна життєва позиція. Розкриваються дії людини, які призводять до змін,

вказуються час, місце, дії персонажів. Н. Чепелева зазначає: «Невірно було б сприймати ці автобіографії як виключно позитивне емоційне ставлення до власного досвіду. Як правило, в них розкриваються певні протиріччя, ускладнення, конфлікти, але діючі особи намагаються подолати ці перешкоди» [4, с. 108]. Досліджуваний творчо переосмислює пережиті події, оцінює, зважує і врешті сприймає як цінний життєвий досвід, урок, у результаті якого часто доводиться здійснювати роботу над помилками: *«Я народилася дуже цікаво. Мабуть. Моя мати у свої шістнадцять вирішила, що уже готова до подорожі в дорослість і погодилася на пропозицію «руки та серця» мого тата після двох тижнів знайомства. Весела молодь була у ті роки, я думаю.*

Так от, на світ божий я з'явилася двадцять першого березня у палкій 94-й, через два роки. Мабуть мені було добре (якби було погано – я б запам'ятала).

У 97-му році мама за щось добренько насварила мене, від чого я почала ридма ридати. А потім я впала, посиніла і стала хапати ротом повітря, як риба, яку викинуло на берег, яку принесли у відрі чекати свого фінального завершення. За два тижні мене оперували. А ось ці моменти я добре запам'ятала. Лікар тримав щось над моїм лицем і говорив лічити до десяти. Я точно знаю, що не долічила, знаю, що перед очима поступово і швидко темнішало. Не знаю, що то було, але батьки настраждалися, вигребли всі статки на ту операцію.

А далі – веселіше. Я ніби з ланцюга зірвалася – гасала днями, гоїдалася на воротах, збирала недопалки з хлопцями, з якими товаришувала. Якось удень батьки вкладали мене спати – я їх приспала, а сама вирішила пошукати чогось смачненького. У маминій сумці я знайшла гарненьку пачечку з жовтенькими пігулками, на смак вони були солодкі, а на язиці гладенькі. Тоді мене відкачали. Одним словом, дитинство було веселим, особливо сподобалось батькам.

Наступні роки я пам'ятаю лише шкільними. Найяскравішим періодом був підлітковий вік (я їй досі його згадую), мені здається, що я їй досі можу відчувати, як гормони нишпорили у моїй крові, як грюкали в мозок, ніби колектори у двері боржників. У дев'ятому класі перспектива скніти за партою з особами, які вже або деградували, або ще не почали розвиватися, мене зовсім не тішила, і я

пішла вчитися малювати до дідка Леонарда. Потім вступила до Будівельного коледжу на архітектора. Через півроку я зрозуміла, що при виборі навчального закладу я тікала від математики і прибігла прямо в її пазурі. Але після другого курсу, коли та каторга закінчилася, я почала ловити кайф від своєї діяльності. Хоч нас і мучили, як свиней, але результати були дивовижними. У тому ж коледжі я зустріла своє перше кохання, якому довелося допомагати з навчанням, і я працювала за двох, непогано працювала. Я відчувала себе мамою, щодня до опівночі креслила, лампа була моїм найкращим другом, скоро стала чи не єдиним, але я була щаслива.

Моє життя змінилося саме тоді. Я зустріла його – своє чудо. Спочатку совість не давала спокою, я виїла себе всю, але потім таки покинула одну людину, а вийшло – що увесь звичний світ. Але я мала своє чудо і була щаслива. Заради нього я залишила свої креслення у майбутньому – щоб нікуди не виїздити.

Потім я захистила диплом. Потім отримала результати ЗНО. Потім занесла документи до ЖДУ. Потім вступила на соціального педагога.

Як я вижила після такої палітри емоцій – мені й досі не відомо. Але я знаю, що то був перелом. Я знаю, що то закінчилося дитинство, мій підлітковий кретинізм. Цілі були досягнуті. Я залишилася жити в нього. Життя стало іншим, дорослим» (Марина Б., II курс, «Соціальна педагогіка»).

У цих наративах даються оцінки подіям, що відбуваються, виражається ставлення до того, що сталося. Таким чином людина розкриває історію власного життя, інтерпретує власний життєвий досвід, укладаючи його в рамки соціальної та особистісної сфер.

Наративи з позитивним ставленням досліджуваного до власного життєвого досвіду дозволяють прослідкувати розгортання у тексті авторського трактування формування базової життєвої позиції. Часто прикінцеві текстуальні умовиводи розкривають вплив на формування життєвої позиції особистості конкретних осіб або обставин життя.

Для автобіографій досліджуваних із негативним ставленням до власного досвіду характерна репрезентація минулого досвіду за допомогою

послідовності впорядкованих речень, що передають часову послідовність подій, хоча вони не завжди розміщені у хронологічному порядку. У цих автобіографіях відображаються дії, які ведуть до деяких змін особистого стану людини чи оточення. Ці зміни частіше сприймаються як негативні.

Як приклад автонаративу такого типу можна розглянути життєву історію студента 2 курсу спеціальності «Психологія» Максима З.: *«Двадцять восьмого травня славного 1996 року в сонячний день з'явився я. По життю був меланхолійним хлопчиком, дитинство майже не пам'ятаю, в шкільні роки був тихим, спілкувався з малою кількістю людей, тобто коло знайомих було завжди цікавим. Розвивався я нормально, захоплювався читанням з малечку, ріс без батька. З 10 років жив з бабусею і дядьком. То були найкращі часи в моєму житті. В 13 бабуся померла. Почалося життя гірше нікуди. Додому повернувся батько, але зі своєю родиною, яку я не сильно любив, я бачив в їхніх очах лицемірство і відразу, коли вони дивилися на мене. Мама працювала за кордоном, заради втілення нашої спільної мрії – купівлі власної квартири. В 14 приїхала мама, купила квартиру і залишила жити зі старшою сестрою. Так я прожив півроку, сестра поїхала в Київ, а я залишився жити один, у сусідньому під'їзді проживала моя тітка, яка наглядала за мною, але через декілька місяців я зробив деякі помилки, за що поїхав жити до батька. Спочатку я жив з дядьком, який, до речі, мені був як батько, але потім переїхав до батька. Це було жахливо: 4 людини в одній кімнаті гуртожитка, плюс – мої захоплення не збігалися із захопленням сестри і було тяжко. Через деякий час мене назвали злодієм і я поїхав звідти, хоча за життя нічого не вкрав. З 18 до 19 жив окремо, з 19 живу з мамою. На цьому кінець».*

Досліджуваний формує автонаратив, фіксуючи значимі події свого життя, при цьому дає їм переважно негативну оцінку. Градація таких подій посилюється звуженням подієвого спектру під кінець історії і категоричністю її закінчення. Однак, проаналізувавши автонаративи такого типу, не можемо стверджувати, що людина негативно ставиться до себе чи оцінює себе, швидше йдеться про негативну оцінку окремих подій свого життя.

Часто розповідь про події негативного плану обриваються, залишаються незакінченими. Таким чином наявні лише факти, які сприймаються негативно, але поза контекстом лишаються причини, які до них призвели, не окреслюються можливі шляхи подолання цих ситуацій. Такі автонаративи Н. Чепелева називає «перерваними», оскільки вони можуть свідчити про витіснення власних проблем і небажанням їх розв'язувати. В процесі їх породження відбувається вибір життєвих стратегій. «Незважаючи на наявність негативної концепції життя, такі наративи виконують конституювальну функцію, оскільки в процесі їх породження відбувається усвідомлення власного досвіду, відбувається власна «Я-концепція» [4, с. 111].

У автонаративах із негативним ставленням досліджуваного до власного досвіду часто зображено конфліктні, проблемні ситуації. Розкриття конфлікту супроводжується оцінкою (переважно негативною) та вираженням ставлення автора до того, що сталося. Н. Чепелева подібні автобіографії вважає такими, в яких розкриваються травмуючі події життя, які особистість з тієї чи іншої причини не може прийняти. «Розкриття травмуючих подій дає змогу перевести травмуючий досвід у вигляд зовнішньої історії і таким чином пережити життєві ускладнення. В даному випадку наратив виконує захисну функцію» [4, с. 111]. Так само захисну функцію у автонаративі виконує художній образ. Закодовуючи неприємний досвід у художнє полотно, автор тексту ніби віддаляє його від себе. Разом із тим художність тексту допомагає точніше, яскравіше, емоційніше передати думки і почуття:

«Жизнь – это вечная война. Иногда с собой, иногда с внешним миром. Моя война началась 4 августа семнадцать лет назад, когда я впервые увидела белый свет. И даже тот мир был мне куда понятней. Тот мой первый крик не сравнится в отчаянии с нынешним молчанием моим. Детство было одним из самых ярких, светлых, вкуснопахнувших пятен в книге моей жизни. Оно было не омрачено ничем, что я не могла бы понять, было душистым, с грязными руками от орехового сока. Не знало оно, зеленое, гнева и несправедливости. И пролетело очень быстро.

Дверь захлопнулась очень быстро, оттесняя меня от душистого летнего поля. Чьи-то холодные руки подняли меня, грубо усадили на чертовски длинную тропу и пнули, чтобы я побыстрее шевелилась. Тропа часто виляла, я сходила с нее и сворачивала не туда, куда нужно. Я спасала птиц, потом же чесала руки от их укусов, но искала глазами в небе их следы, пытаюсь понять – долетели они или нет.

Однажды, лежа на промерзшей земле леса, я поклялась, что когда смерть меня схватит, она почувствует у себя на роже мой кулак. То было новое начало и новый конец» (Дарина Г., I курс, спеціальність «Соціальна педагогіка»).

Не зважаючи на негативне ставлення до певних подій свого життя, досліджувані виявляють чітку базову життєву позицію, цілком сформовану, на що вказує наявність у наративах авторських умовиводів, часто філософського, художнього характеру, фіксування значимих, переломних моментів життя, наявність причинно-наслідкових зв'язків.

Проінтерпретувавши ряд студентських наративів помічаємо стійку закономірність: життєві історії досліджуваних із позитивним ставленням до подій свого минулого ілюструють чітку сформовану базову життєву позицію особистості. Кожна ситуація, навіть досить травматична, сприймається як цінний життєвий досвід, матеріал для формування, гартування характеру, як ресурс для подальших життєвих звершень, як будівельний матеріал для світоглядної призми, базової життєвої позиції. Наративи досліджуваних із негативним ставленням до попереднього життєвого досвіду, як не дивно, також свідчать про сформованість у їх авторів базової життєвої позиції. Однак події минулого тут сприймаються критично, часто негативно, досить емоційно. Вони визнаються значимими та такими, що вплинули на подальший розвиток життєвого шляху. Однак досліджуваний робить певні висновки, сприймає попередні події як життєвий урок, нехай і не надто приємний, і чітко і детально планує майбутнє, здійснює таку собі «роботу над помилками», ілюструючи досить чітку життєву позицію.

Натомість наративи емоційно-нейтрального типу є виразниками неформованої, незрілої життєвої позиції, оскільки події минулого життя у межах наративу не аналізуються, не деталізуються, а лише констатуються як факт. Крім того, емоційні, травматичні події минулого, які, безперечно, є значимими для формування життєвого досвіду, опускаються, не вводяться до наративу. Такі тексти не ілюструють авторського ставлення до наратованих подій, у них відсутні висновки та умовиводи щодо пережитих ситуацій і планів на майбутнє. Дещо схожу ситуацію виражають автонаративи амбівалентного типу. Вони демонструють ситуацію двоякого ставлення автора до пережитих подій, що свідчить про незрілість світоглядних позицій, базової життєвої позиції. Досліджувані наводять певні події свого життя, однак не фіксують їх, не означають, а піддають сумніву. Їм важко визначитись щодо власного ставлення до наратованих ситуацій, їхнього впливу на події минулого життя та можливих наслідків для майбутнього.

Проведене дослідження не вичерпує усіх можливостей наративного методу у дослідженні студентських автонаративів у тому числі і при вивченні формування їхньої базової життєвої позиції. Перспективним видається розширення дослідницького окуляра шляхом залучення до інтерпретацій життєвих історій молодих людей інших наративних категорій: визначення способу наратування, типу наратора, особливостей фокалізації, специфіки хронотопу та ін.

Список використаних джерел

1. Брагіна Н.В. Життєва позиція як предмет психологічного аналізу [Електронний ресурс] / Н. В. Брагіна. – Режим доступу : <http://www.vuzlib.com>.
2. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь. – 2003. – 376 с.
3. Ткачук О. Наратологічний словник / О. Ткачук. — Тернопіль : Астон, 2002. — 173 с.
4. Чепелєва Н. В. Проблеми психологічної герменевтики / Монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.